

Osmanly – osmanly diline garşydy

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Osmanly – osmanly diline garşydy OSMANLY – OSMANLY DILINE GARŞYDY

Gýote «herekete geçen jahylyýetden has gorkunç zat ýok» diýipdir.

Erdogan we onuň şärikdeşleri ideallaşdyrlan Osmanlyny her demde öwüp arşa çykaryrlar. Öwürsinler. Bizem öwýäris, näme üçin öwmäliň, osmanlylar biziň ata-babalarymyz.

Emma, öwjek bolsaň, bilmegem gerek. Jahylyýetiň antiwirusy bilimdir.

Erdogançylar osmanly dilini bilenok. Olar hiç hili ylmy tutarygy bolmadyk hyýalbentligiň girdabynda ýüzüp ýörler.

Seretseňizläň, osmanly dilini liseýlerde hökmany okatmaly sapaklaryň biri hökmünde okuw maksatnamasyna girizjek bolýarlar. Hawa, hawa...

Olar pikir edýärler, Türkiýe bir günde osmanly dilini taşlap, latyn elipbiýine geçendir öýdüp!

Bu jahyllaryň osmanly döwründäki osmanly diliniň üstünde turan goh-galmagallardan, çekişmelerden habary ýok!..

Soltan Abdylhamyt II-niň döwründe üç gezek Magaryf nazirligine (Bilim ministriligine) bellenen we dokuz aýa golaý bu wezipede işlän Münif paşany (1830-1910) hijem bilýändirler öýdemok!..

Münif paşa şol bir wagtyň özünde Osmanly döwletiniň ilkinji bilim edarasy bolan «Osmanly Ylym jemgyýetiniň» (“Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye”) esaslandyryjysydy. Arap, pars, nemes, iňlis, fransuz dillerini suwara bilýärdi.

Şamda, Kairde, Berlinde okady. Osmanlynyň «aýdyňlanma merkezi» Baby-alyňyň Terjime bölümünde ýetişdi.

Wolter ýaly Rennessans döwrüniň filosoflaryny osmanly diline terjime etdi.

Ýagny... ol dil meselesini teoriýada we praktikada iň gowy bilýän osmanly intellektualy we döwlet işgäridi.

Osmanly diline ýeňilleşdirilen üýtgeşmeleri girizmek meselesini ilkinji bolup dillenenleriň birem Münif paşady.

Ýogsa-da... osmanly dilini näme üçin bökdençlik hasaplaýardylar? Ine, meseläniň düýp özeni-de şu ýerde...

■ Çekişme çap stanogy bilen başlady

Osmanly diliniň bökdençlik hasaplanmagy XVIII asyryň başynda boldy. Çünki...

Çap stanogy 1727-nji ýyldan başlap gündelik durmuşymyza aralaşdy.

Emma kitap çap edýän stanok okyjy-ýazyjy sanynyň artmagyna getirmedi. Munuň sebäbi, osmanly dilini okama-ýazma meselesinde döredýän kynçylyklary hem-de onuň türkçäniň ses galybyna sazlaşmaýanlygydy.

Yzyndan... yzagalaklyga çäre hökmünde mekdepler açmaga başlan Osmanly «dil meselesi» bilen ýene bir gezek garşy-garşy geldi: alty-ýedi ýylyny bu dili öwrenmäge bagş eden çagalar ýeke haty okap bilenokdylar! Meseläniň geň ýeri, mugallymlaryň ýagdaýy-da okuwçylykdan gowy däl!

Osmanly dili elipbiý özleşdirmegi kynlaşdyrýardy. Arap harplary türkçe kelimeleri aňlatmakdan ejiz gelýärdi.

Hareke (belli yşaratlar) goýulmaýan söz baş-on şekilde okalýardy we şübhesiz bularyň berýän manysy diýseň güýçlüdi! (Mysal üçin, kaf, waw, re harplary bilen ýazylan söz «kürk, kürek, gewrek, körük, görk, görün» diýip okap bolýardy.)

Ulanylyp ýörlen harplar bilen ýörite atlary ýazmak iňňän kyndy.

Osmaly diliniň eýeriji sözleri (комплемент) barada aýdybam durjak däl...

Ahmet Jewdet Paşa özüniň “Kawaid-i Osmaniýýe” eserinde türk dilinde bar bolup, arap harplarynda görkezip bolmaýan sesleri aňlatmak üçin bir ýol tapmagyň gerekdigini ýazdy.

Mesele döwletiň ylmy edarasy bolan «Enjümeni Danyş»-da (ýagny, häzirki Ylymlar akademiýasynyň mysalyndaky edara -t.b.) ara alnyp maslahatlaşyldy we käbir harplaryň üstünde ýörite belgileri-yşaratlary goýmak makul bilindi, emma bulam kynçylygy aradan aýryp bilmedi.

Şu ýerde bir zady aýratyn belläp geçmek isleýärim: osmanly diki çaphana işlerini-de kynlaşdyrýardy. Latyn harplary 30-40 görnüşli harp galyplary bilen çap edilýän bolsa, osmanly dilinde ýönekeýje bir ýazgy üçin azyndan baş ýüz sany harp galyby gerekdi, munuňam üstesine osmanly dilindäki teksti baglaýjylary üçin bolsa munuň üç essesiçe harp galyby gerekdi! Ýagny, kitap çap etmek işi duranja derdeserdi.

Osmanly döwleti osmanly diliniň meselelerini çözmek isleýärdi. Hut şonuň üçinem «täze harplara geçmegiň» gerekdigini nygtaýan Münif paşany üç gezek Magaryf nazirligine belledi.

Her gezek wezipä bellänsoň, Soltan Abdylhamyt II jahyllardan gorkyp, ony wezipesinden aýyrady. Çünki...

Münif paş metjitlerde berilýän wagyzlarda-da gäwürligi getirmekde aýyplandy!

Ýogsam bolmasa, munuň din bilen baglansygy ýokdy, mesele tehniki meseledi...

■ Iki ýüz ýyllyk mesele

Täze harplara geçmegiň gerekdigini ilkinji bolup resmi ýagdaýda 1863-nji ýylda sadryagzam (baş wezir) Fuat paşanyň ýanynda gozgan azerbaýjanly ýazyjy Mürze Fataly Ahundzadady. (Köşkdäkileriň käbiri latyn elipbiýini bilýärdi. Mysal üçin, XVIII asyrdan Soltan Selim III-niň döwründe fransuz sungat işgäri Melling Kalfa bilen Hatyja soltanyň arasyndaky hat alyşmalar, latyn elipbiýinde ýazlan türkçäniň ilkinji nusgalarynyň biridir.)

Hawa... Osmanly döwleti meseläni we meseläniň çözgüdini bilmän duranokdy, emma çekinýärdi: «yslam elipbiýini nädeňde terk edip bolarka!»

Emma... dil meselesi boýunça çekişmeleriň gowry ýatmady. Mysal üçin...

Namyk Kemal şeýle ýazdy: “Biziň çagalarymyz baş-alty ýaşynda mekdebe berlip, iki-üç ýylda-da tejwid we hatym çyksa, baş-alty ýyllap ýazyp-bozup ýörenem bolsalar, ellerine bir gazet berseň okap bilenoklar. Iki setirlik bir diktant ýazmak dagy nirede gören zady?” («Hürriyet» gazetini, 05.07.1869 ý.)

Gazetler bir-birine hüjüm edip başlady: “Latyn elipbiýine geçilsin” diýen «Terakki» bilen «Jeride-i Hawadisiň » arasyndaky çekişme birnäçe günläp gitdu.

Osmanly döwründe ilkinji bolup albanlar arap elipbiýini ulanyşdan galdyrdylar. Yzyndan...

1879-njy ýylda Stambulda doganlar Abdül we Şemseddin Samiler latyn we grek elipbiýini garyp, stambul elipbiýini döretdi. Bu elipbiýde bir grammatika kitaby we birnäçe okuw kitaby çap edilse-de, kän bir ugrugyp gitmedi.

Has soň... Magaryf nazirligine degişli Imla komissiýasy, intelligensiýanyň käbir wekilleri tarapyndan döredilen «Yslahy huruf jemgyýeti» we Gazy Ahmet Muhtar paşanyň ýolbaşçylygyndaky «Yslahy huruf enjümeni» osmanly diline sesli harplaryň goşmak, harplary aýry ýazmak ýaly üýtgeşmeleri girizdi, emma netije gazanyp bolmady.

Osmanlynyň iki ýüz ýyllyk osmanly dil meselesini respublikamyz 1928-nji ýylda gutarnykly çözdü, okamasy we ýazmasy aňsat, çalt öwrenip bolýan latyn elipbiýine geçildi.

Bugün Erdogan taryhy yza sarap getirjek bolýar, bolany.

Gýote «jahyllar akyllly adamlaryň müň ýyl öň jogaplap giden sowallaryny bererler» diýipdir!

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazetini, 10.12.2014 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMİLİYEW. Publisistika